

Руслан Пиріг (м. Київ)

Проблеми національної ідентифікації правлячої еліти Української Держави 1918 року

У статті на прикладі вищих державних урядовців аналізуються проблеми національної ідентифікації правлячого класу Гетьманату Павла Скоропадського. Висвітлюється вплив етнічного і соціального походження, партійної належності, російської імперської спадщини на усвідомлення міністрами власної ролі у будівництві самостійної держави чи транзитного утворення на шляху до відновлення Великої Росії.

Ключові слова: Українська Держава, Гетьманат, Павло Скоропадський, правляча еліта, національна ідентифікація, міністри.

Повалення у кінці квітня 1918 р. Центральної Ради і утворення Гетьманату Павла Скоропадського привело до істотної зміни ідеології державного будівництва. В її основу були покладені консервативно-ліберальні цінності, базовані на приматі права приватної власності, а також український територіальний патріотизм, толерантний до російської духовно-культурної спадщини. У виданих гетьманом перших установчих документах «Грамоті до всього українського народу» та «Законах про тимчасовий державний устрій України» засади національної політики не були окреслені. Хоч титул «гетьмана всієї України» свідчив про загальнонаціональний та соборницький характер нового державного правління, Гра-

мота завершувалася заклик до «громадян і козаків – без різниці національності і віросповідання – допомогти мені і моїм працівникам і співробітникам в нашому загальному великовідповідальному ділі»[1]. Не містив вказівок на принципи національної політики й звід законів, який фактично слугував конституцією Гетьманату. І це не дивно, адже він був повністю скалькований із Зводу законів Російської імперії (1906 р.).

Задекларована в цих актах консервативно-ліберальна ідеологія державного будівництва значною мірою увібрала в себе положення програми, створеної П. Скоропадським навесні 1918 р. політичної організації «Українська народна громада». Саме з неї були перенесені до

Гетьман П. Скоропадський зі своїм оточенням

гетьманської грамоти такі фундаментальні положення, як право приватної власності, вільна купівля-продаж землі, свобода підприємництва, захист прав робітничого класу тощо [2].

Програма УНГ також включила досить чітко сформульовані принципи національної політики, які були заголовними у документі: «1. Створення твердих основ для досягнення самобутності, розквіту, єдності і самостійності відродженої України. 2. Розвиток ідеї національної єдності всіх українців. 3. У всіх державних установах діловодство повинно вестися українською мовою, як державною. 4. Всі українські громадяни без різниці статі, віросповідання і національності рівні перед законом» [3]. Очевидно, укладачі не включили цей блок до гетьманської інавгураційної грамоти з міркувань його змістової близькості до принципів національної політики Центральної Ради.

П.Скоропадський розпустив Центральну і Малу Ради, земельні комітети, звільнив з посад міністрів і більшість їх заступників. Реалізувати соціально-економічні реформи, а також проводити помірковану політику у культурно-освітній сфері мав новий правлячий клас. Гетьман отримав виключне право затвердження провідних посадовців владної вертикалі від прем'єра, міністрів, сенаторів до глав місцевих адміністрацій – старост. Ставлячи на перше місце ділову репутацію, адміністративний досвід, Гетьман мав враховувати й ступінь «українськості» вищого кадрового ешелону держави. Її основними критеріями виступали українське (малоросійське) етнічне походження та минула праця, територіально пов'язана з Україною.

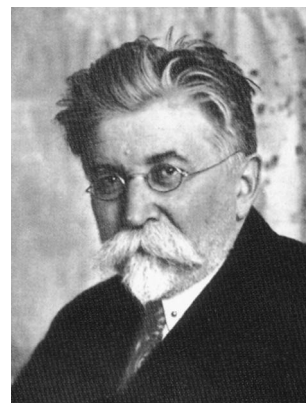
Голова Ради Міністрів
Ф. Лизогуб

Головою уряду став Федір Лизогуб – виходець з досить відомого козацько-старшинського роду, людина з великим досвідом адміністративної роботи – близько 15 років очолював Полтавське губернське земство і чимало зробив для розвитку в краї української

культури. Рід Лизогубів – приклад складної долі української шляхти, інкорпорованої в російську імперську систему. Його рідні знали царську ласку і гоніння. Батько приятелював з Т. Шевченком, рідний брат – народник, один з засновників „Землі і волі”, був страчений за підготовку замаху на Олександра II. Сам же Федір Андрійович в 1915-1917 рр. служив радником царського намісника на Кавказі Великого князя Миколи Миколайовича. Належав до партії октябристів, яка на виборах до Установчих зборів передала свій електорат партії кадетів. П. Скоропадський вважав, що прем'єр в „українському питанні” не розібрався і радив спілкуватися з лідерами українських партій. На що той відповідав: „Да я сам украинец, почище их, к чему мне с ними говорить? Мой предок – полковник Лизогуб, а это что за господа?!”[4]

Міністр освіти, а з липня й віце-прем'єр Микола Василенко, пізніше президент Державного сенату – випускник Дерптського університету, відомий історик права, член ЦК партії кадетів, у 1917 р. був заступником міністра освіти Тимчасового уряду. Він належав до діячів з роздвоєною лояльністю, намагався раціонально поєднати українську та російську ідентичність. Особливо яскраво це проявилось в його підходах до українізації, у ставленні до російської мови. Зокрема він відзначав: „Ні про яку насильницьку українізацію не може бути й мови. Я за своїми переконаваннями абсолютно далекий від насильницьких методів у сфері культури. На мій погляд, у питаннях тієї чи іншої мови кожному повинна бути надана повна *carte blanche*” [5]. Слід відзначити, що саме такі підходи виявилися досить продуктивними в реалізації культурно-освітньої політики Гетьманату.

Міністр юстиції Михайло Чубинський – син видатного українського етнографа і фольклори-

Міністр освіти
Української Держави
М. Василенко

ста Павла Чубинського, автора слів нинішнього державного гімну „Ще не вмерла Україна”, був відомим вченим в області кримінального права, професором Харківського університету, одним з небагатьох міністрів, які володіли українською мовою. Проте відстоював побудову судової влади Української Держави за російським взірцем. Замість Генерального суду УНР був утворений Державний сенат. Він вважав неможливим українізацію судової системи через нерозвиненість української юридичної термінології. На суддівські і прокурорські посади охоче призначав російських фахівців.

Міністр внутрішніх справ Ігор Кістяковський також належав до відомої родини українських інтелектуалів. Випускник Київського університету, успішний московський адвокат і вузівський професор. Він був близький до одного з лідерів партії кадетів Сергія Муромцева. Водночас співпрацював з українськими діячами, фінансово підтримував редагований Симоном Петлюрою журнал „Украинская жизнь”, що однак не завадило МВС заарештувати і протримати того кілька місяців у в'язниці за «антидержавну» діяльність.

Міністр ісповідань Василь Зінковський мав українське походження. Перебував під впливом ідей Володимира Соловйова і Сергія Булгакова, професор Київського університету, відомий громадсько-релігійний діяч. Він стверджував, що на 7/8 був українцем, але „по вихованню і почуттях цілком і абсолютно належав Росії і це створювало для мене особисто постійні труднощі на обидва боки” [6]. Він був переконаний у необхідності нерозривного союзу України з Росією на федеративній основі. Відстоював ідею автономії Української церкви, але автокефалію вважав несвоєчасною. Вже в еміграції писав, що бачив свій обов'язок міністра: „послужити облаштуванню України в інтересах Росії, борючись проти сепаратизму та русофобства” [7]. Знаходячись під особистим впливом Павла Мілюкова, проявив себе як активний партієць-кадет.

До давнього українського роду належав й міністр військових справ Олександр Рогоза – генерал-лейтенант Генерального штабу, командувач армією. Він не вирізнявся „українством”,

Міністр військових
справ О. Рогоза

Міністр шляхів
Б. Бутенко

проте чесно працював над створенням збройних сил Гетьманату. П. Скоропадський характеризував його „у всіх відносинах лицарем без страху і докору”. Хоч ліві партії й нападали на нього за відсутність виразної української політики у військовому будівництві.

Міністр шляхів сполучення Борис Бутенко – один з активних діячів створеної П. Скоропадським попередньої перевороту Української народної громади, українець за етнічною належністю і за переконаннями. Активно відстоював українізацію відомства, створив курси українознавства, галузеву термінологічну комісію тощо. Етнічними українцями були міністр охорони здоров'я Всеволод Любинський – лікар-фармаколог, активіст УНГ, а також міністр продовольства Юрій Соколовський, відомий полтавський земський діяч, кадет, якого В. Винниченко називав «руським малоросом»

Уособленням ідейного українця в уряді був керуючий Міністерством закордонних справ Дмитро Дорошенко – нащадок гетьманського роду, відомий політичний діяч, комісар Галичини і Буковини часів Тимчасового уряду. Німці були спочатку проти його кандидатури, підозрюючи в австрофільстві. Тільки

Міністр закордонних справ Д. Дорошенко

Міністр закордонних
справ Д. Дорошенко

після письмових запевнень послу А. Мумму в лояльності до Німеччини був призначений не міністром, а керуючим МЗС.

Крім етнічних українців до першого складу уряду ввійшли: два росіянина (міністр земельних справ Василь Колокольцев – поміщик, учений агроном, земський діяч з Харківщини та державний контролер Георгій Афанасьєв – історик, директор Державного банку); поляк – міністр фінансів Антон Ржепецький; єврей – міністр торгівлі і промислу Сергій Гутник; міністр праці професор Юлій Вагнер мав німецькі родові корені. Більшість членів уряду належала до партії кадетів.

Міністр фінансів
А. Ржепецький

Персональний склад Ради Міністрів, сформований переважно з етнічних українців, кадетський у партійно-політичному плані, відповідав уявленню П. Скоропадського про модель Української Держави та завданням ліберальних соціально-економічних реформ. Адже програмні положення партії кадетів

допускали наділення землею малоземельних селян, у тому числі й за рахунок відчуження приватних угідь шляхом викупу.

Формування уряду було прерогативою гетьмана, хоч в умовах фактичної окупації України німецько-австрійськими військами, а також вирішальної ролі Оберкомандо у його приході до влади, він мав погоджувати кандидатури міністрів з німецькими військовими і дипломатами у Києві. На цей процес намагалися впливати лідери українських опозиційних партій, а також провідні представники російського політичного істеблїшменту, які в цей час заповнили Київ, рятуючись від більшовицьких репресій.

З цієї точки зору видається необхідною реконструкція уявлень П. Скоропадського щодо ідейно-політичної сутності різних течій українського національного руху та характеристики провідних діячів. Комплексний аналіз термінології, яку застосовував гетьман у своїх

спогадах, подає досить широкий діапазон понять. Найбільш уживане "українцы" – призначене для кваліфікації антиросійськи налаштованої частини українського політикуму. У такому ж сенсі він розуміє й словосполучення "украинские круги", "щирые украинцы". Зустрічається й термін "узкое украинство", визначене як продукт експорту з Галичини. Самостійників типу Миколи Міхновського П. Скоропадський відносив до "крайне шовинистического украинского направления", підкреслюючи, що навіть "українцы" попереджували його про небажаність запрошення того на державну службу [8].

Терміни "галичане", "галицийское украинское направление", "галицкая ориентация", "галицкая закваска" та інші, вживаються автором спогадів здебільшого не у сенсі територіальному, а насамперед для характеристики шовіністичного, антиросійського ідейного напрямку. Тому у сенсі політичному до кола галичан він відносив не тільки західноукраїнських політиків, але й В. Винниченка, С. Петлюру, Д. Дорошенка та інших. Отже, на думку П. Скоропадського, "українцы" "галичане", "українцы галицкой закваски" були уособленням політичних сил самостійницького спрямування з рельєфною антиросійською налаштованістю.

Яке ж українство П. Скоропадський вважав "чистим", "здоровим"? Відповідь на це запитання знаходимо у міркуваннях щодо походження та сутності його власного українського патріотизму, який був успадкований від батька, діда та формувався під впливом відомих українських діячів П. Дорошенка, В. Горленка, Я. Новицького. Він наголошує, що не дивлячись на відірваність від батьківщини, постійно займався історією Малоросії, палко любив Україну, благодатну землю з славним історичним минулим.

Далі він вказує на докорінні відмінності між ним і "українськими кругами", які полягають в тому, що останні, люблячи Україну, ненавидять Росію, а у нього цієї ненависті немає. Він любить російську мову, а "українцы" її не можуть терпіти. Він любить середню Росію, Московщину – вони ж вважають її гидкою. Він вірить у велике майбутнє

Росії – "українці" у нього не вірять і т.д. П.Скоропадський робить досить категоричний висновок: "немає жодного пункту, в якому б я з ними в цих питаннях сходився" [9].

Без сумніву, до кола "чистих українців" П.Скоропадський відносив голову уряду Ф.Лизогуба. На його думку, прем'єр "був українець, любив Україну і цілком віддався створенню України, звичайно, без усякої ненависті до Росії" [10]. Такої ж думки притримувався гетьман і про міністра освіти М.Василенка, вважаючи, що той був добре обізнаний з українським питанням, але, як людина чесна, не міг заперечувати значення російської культури і ставився до українства свідомо, без шовінізму і без будь-якої нетерпимості [11].

У спогадах містяться цікаві міркування щодо "українськості" міністра юстиції М.Чубинського: "Чистий українець, його батько написав гімн... "Ще не вмерла Україна". Однак це не завадило тому, що Чубинського-сина "українці" не визнавали. П.Скоропадський наголошує, що за їхніми поняттями, необхідно було в міністерство набрати лише людей "крайнього українського-галицького гатунку, запеклих шовіністів" [12].

Серед членів уряду єдиним, кого П.Скоропадський повністю зараховував до "шовіністично налаштованих українців", був міністр закордонних справ, відомий український діяч Д.Дорошенко. На думку гетьмана, той "вів тільки галицьку політику. Він був там раніше. У нього було багато друзів у Львові, і він постійно возився з цими українськими справами" [13]. Врешті гетьман усвідомив, що надто згустив фарби в ідеологічному портреті Д.Дорошенка і вніс певну корекцію: "Він був українцем, але дещо пом'якшеного типу в сенсі шовінізму".

П.Скоропадський визнавав, що помилився у Д.Донцові, якого призначив керівником Українського телеграфного агентства, оскільки "фізіономія його при роботі в уряді з'ясувалася зовсім не такою, як я очікував, а головне, що мені у ньому не подобалося, це його крайня галицька орієнтація" [14].

Такі характеристики були обумовлені глибокою переконаністю гетьмана, що серед галичан багато вузьких фанатиків, особливо

через сповідування ідеї ненависті до Росії. Саме таких людей, на його думку, й засилала в Україну австрійська влада. Він вважав, що українсько-російські антагонізми, ненависть до росіян розжеврюються уніатськими священниками.

Аналізуючи становище в Україні після приходу німецьких військ, майбутній гетьман прийшов до висновку, що владні політичні сили українських есерів і есдеків у Центральній Раді інтелектуально були безсилі вивести країну на творчий шлях. Головною ж перешкодою був «той шовіністичний галичанський український напрямок, який нашій народній масі зовсім не так подобався, як про це думали сучасні вожді українства» [15].

Ці роздуми привели його до усвідомлення необхідності створити демократичну, зовсім не соціалістичну партію, яка б сповідувала українство, але не крайньо шовіністичне, ставлячи завдання розвитку української культури і не виховуючи ненависті до всього російського. Така партія уявлялася П.Скоропадському «певним компромісом, як справа, так і зліва, в соціальному відношенні й у великоруському й в українському питаннях в сенсі націоналістичному» [16].

Створена навесні 1918 р. П.Скоропадським політична організація виразно консервативного спрямування – Українська народна громада виробила власну програму, яка чітко відображала завдання такої серединної лінії "вести до компромісів між власністю і незможними, між великоросами і українцями". Як відомо, ця організація не перетворилася в політичну партію, а виконавши роль інструменту державного перевороту, припинила існування.

П.Скоропадський у спогадах пише, що напередодні перевороту згадав про Петлюру, але відкинув таку думку. Мотивує це він тим, що "Петлюра честолюбний, ідеаліст без будь-якого розмаху, а головне – за ним пішли б тільки крайні ліві кола України і галичани, потім він не стільки державний діяч, стільки партійний, а це для творення держави не годиться". Ще раз повернувшись до постаті Петлюри, він резюмує "головне – його галичанська закваска, вона нам не підходить». І тут

же додає, що проти галичан нічого не має і поважає їх за сильну любов до батьківщини [17].

П.Скоропадський також вважав й В.Винниченка політиком з "галицькою орієнтацією, абсолютною нам російським українцям (підкресл. нами – Р.П.) не властивою, з уніатством, з крайньою соціалістичною програмою...". Зауважимо, що визначення "російські українці" у тексті спогадів зустрічаються у сенсі "наддніпрянські" чи "підросійські" [18].

Вже ретроспективно П.Скоропадський намагається окреслити підвалини національної політики. Як і в інших сферах державного будівництва, вона позначена намаганнями провести якусь серединну лінію, а відтак нерідко виглядає досить суперечливою. Зокрема, він вважав, що врятувати Україну можна, "висунувши сильно український націоналізм, але не на шкоду російським культурним починанням і не виховуючи ненависті до Росії, а даючи вільно розвиватися здоровим починанням українства". Він також наголошує, що тяжіння до Галичини і галицького світогляду він не хотів, вважаючи, що це "привело б нас до духовного і фізичного зубожіння" [19].

Відсутність чітко сформульованої національної програми, а також персональний склад Ради Міністрів, в основному кадетів, дали привід лідерам соціалістичних партій звинуватити нову владу в неукраїнському, самодержавному, реакційному характері. З метою спростування цих закидів 10 травня за підписами всіх членів кабінету було опубліковано урядове повідомлення, в якому наголошувалося, що гетьман не бажає стати самодержавцем, а гетьманство – це здійснення ідеї незалежної і вільної України в історичній, національно-українській формі. Уряд запевняв, що буде рішуче проводити в життя ідею дальшого і всебічного розвитку української національної культури, забезпечення прав української мови у школі, державних і громадських установах. Містилося в документі також визнання права всіх національностей, що проживають в Україні, на шанобливе ставлення до їхньої культури та недопущення гніту і нетерпимості до будь-якої частини своїх громадян. Це була перша публічна декларація уряду з національного питання [20].

П. Скоропадський скористався запрошенням на відкриття Українського клубу 19 травня і в короткій промові заявив, що українська політика повинна бути завжди демократичною, широко народною, а він «прийняв гетьманство для того, щоб будувати вільну, незалежну, самостійну Україну й дати щастя українському народові» [21].

Не дивлячись на заяви Ради Міністрів та гетьмана, опозиційні партії, які об'єдналися в Український національно-державний союз, 21 травня опублікували меморандум з різкою критикою уряду. У ньому наголошувалося: «Кабінет міністрів не є українським ні за своїм складом, ні по своїй політичній орієнтації». Вказувалося, що в уряді немає членів українських політичних партій, а до нього увійшли російські кадети, октябристи і взагалі представники неукраїнських груп, вороже налаштованих до українського руху та української державності. Персональні звинувачення адресувалися міністру юстиції М. Чубинському за допущення в судочинстві двомовності, міністру освіти М.Василенку – за належність до кадетської партії. Містилися й голосливі заяви про те, що міністр фінансів А. Ржепецький – «свідомий ворог української ідеї», міністр торгівлі і промисловості С. Гутник – «добре відомий ворог української державності» тощо [22].

Слід відзначити, що подібні оцінки давали й деякі німецькі експерти. Так, професор П. Рорбах, який на початку травня відвідав Київ, доповідав канцлеру Г. Гертлінгу: „нижній (гетьманський) кабінет орієнтується на Велику Росію і намагається привести Україну в лоно Москви. Йому просто не можна довіряти, оскільки він складається в основному з кадетів”. Одна з німецьких газет писала: „Гетьман покликав до кабінету кадетські духи – „Kadetischen Geiste” – а вони синонімічні з російською приязню та німецькою ненавистю”. [23] У той же час посол А. Мумм заспокоював МЗС: „У політичному відношенні більшість міністрів, вірогідно, не дуже далекі від великоруської ідеї, проте не слід сприймати це дуже трагічно, враховуючи, що кабінет міністрів є чисто робочим і знаходиться під постійним контролем моїм та верховного командування” [24].

Безперечно, дані оцінки були зроблені лише на підставі персонального складу Ради Міністрів, яка була сформована переважно з етнічних українців, але членів кадетської партії. Однак такий уряд відповідав уявленням П. Скоропадського про тимчасову модель держави та завдання ліберальних соціально-економічних реформ. Адже програмні положення партії кадетів допускали наділення землею малоземельних селян, у тому числі за рахунок відчуження приватних угідь шляхом викупу.

Якщо етнічна та партійна належність основної частини Ради Міністрів була цілком визначеною, то проблема національної ідентифікації, глибинної свідомісної «українськості» була набагато складнішою. Прем'єр Ф. Лизогуб, міністри М. Василенко, М. Чубинський, О. Рогоза, вищі чини гетьманської адміністрації В. Дашкевич-Горбацький, М. Ханенко та інші були вихідцями з козацько-старшинсько-гетьманських родів. Їхні предки в процесі тривалого входження в державні і громадські структури Російської імперії значно русифікувалися. Разом з тим саме це середовище продукувало певний прошарок людей з роздвоєною лояльністю, які вважали себе одночасно і малоросами (українцями) і великоросами (росіянами). З одного боку вони здобули освіту і робили кар'єру на російській державній службі, з іншого – зберігали сімейні традиції, сприяли розвитку української культури. Відречення царя від престолу, динамічний розвиток українського національного руху активізували у їх дихотомній свідомості український компонент.

Прикладом такої трансформації свідомості був й сам П. Скоропадський як людина двох культур – української та російської. З першою його пов'язувало родове походження, виховання і сімейні традиції. З другого – блискуча військова кар'єра, належність до царської аристократії. Після падіння імперії, революціонізації армії, він не без внутрішнього спротиву береться за українізацію свого корпусу, йде на співпрацю з Центральною Радою, але залишається для її керманівців «класово чужим». І врешті стає на шлях її повалення. Як бачимо, Павло Скоропадський – представник одного з

Кайзер Вільгельм II
та гетьман П. Скоропадський

найбільш шляхетних малоросійських родів, давно інкорпорованих до вищих верств Російської імперії, зробив блискучу військову кар'єру і, за визначенням А.Каппелера, належав до кола «вірних слуг династії». Пізніше у спогадах гетьман прямо писав: «Моя вся сім'я була глибоко віддана російським царям». Водночас він наголошує, що у всьому підкреслювалося «ми не великороси, а малоросіяни, як тоді говорилося, знатного походження» [25]. Термін „малоросійство” сучасні тлумачні словники визначають як комплекс провінційності серед українців, обумовлений їх тривалим перебуванням в складі Російської імперії. Це поняття пройшло суттєву смислову трансформацію. У XVIII ст. і пізніше „маросійський” і „український” були синонімами. Для доби революції термін „малоросійство” містив етнічну і ментальну складові, набувши дещо принизливого відтінку. Не випадково гетьман робить застереження – «як тоді говорилося».

П.Скоропадський вважав, що усвідомлення ним етнічної окремішності було нав'язано у домі його діда, де всюди висіли портрети гетьманів, зображення козака Мамаю, постійно співали українських пісень, бандуристи виконували думи, виписувався журнал "Киевская старина", читалися й обговорювалися книги М. Костомарова та інших українських письменників. Він кваліфікував це як "перші українські враження", розкриваючи їх сутність: "Україна уявлялась як славне рідне минуле, але аж ніяк не пов'язувалася з теперішнім, іншими словами, ніяких політичних міркувань, пов'язаних з відновленням України, не було" [26]. Начальник гетьманського штабу генерал Б.Стелецький у досить цікавих і, на жаль, досі не опублікованих спогадах наводить міркування П.Скоропадського про те, що до революції він не уявляв можливості відділення України від Росії. Тільки після відречення царя від престолу, коли "долею російських народів оволоділи якісь різночинці, він вважає себе більш ніж управі, і за своїм станом, і за походженням взяти участь у долі Батьківщини" [27].

Не бажаючи приходу в уряд українських есерів і есдеків, і не спромігшись залучити найліберальніші елементи українських соціалістів-федералістів, гетьман пішов на тісну співпрацю з місцевими кадетськими діячами. Становище міністрів-кадетів в уряді ускладнювалося тим, що основоположні гетьманські документи "Грамота до всього українського народу" і "Закони про тимчасовий державний устрій України" задекларували будівництво суверенної держави, в той час як програмні положення партії кадетів базувалися на федералістських принципах устрою нової Росії. У зв'язку з прийняттям кадетами міністерських портфельів вже 2 травня Київський обласний комітет партії спробував знайти вихід з цієї колізії. Домовилися, що кадети входять до уряду як приватні особи, а не представники партії. Таку ж позицію М. Василенкові та іншим вдалося відстояти й на територіальному з'їзді кадетської партії. Він проходив 8-11 травня в Києві за участю близько 130 делегатів. Його ухвала визнавала за можливе участь кадетів у державній роботі, зокрема й

персональне входження до складу Ради Міністрів. Характерно, що з'їзд прийняв резолюцію про доцільність функціонування в Україні двох державних мов – української і російської [28]. Цю принципову позицію розділяла більшість міністрів-кадетів. Адже вільно володіли українською мовою лише кілька членів уряду. Водночас двомовність стала одним з суттєвих „каменів спотикання” у їхній діяльності та джерелом звинувачень в неукраїнськості з боку соціалістичних партій.

Національно орієнтовані українські діячі вбачали суттєву загрозу українській самостійності у такому складі уряду. Зокрема, відомий український громадський діяч Є. Чикаленко вважав, що влада попала в руки російських кадето-октябристів, які тягтимуть до „єдиної, неділимої Росії” [29]. Однак треба мати на увазі певну еволюцію поглядів лідерів українських кадетів на питання державного будівництва в Україні, яка сутнісно відрізняла їх від загальноросійських однопартійців.

На травневому з'їзді кадетів України більшість делегатів визнала неминучість української державності перед загрозою анархії, не зрікаючись ідеалів відновлення єдиної Росії. Зокрема, міністр освіти М. Василенко заявив на з'їзді: "Україна може і повинна творитися як самостійна держава". Його підтримав й міністр фінансів А. Ржепецький, висловивши думку, "що можемо існувати тільки відокремившись від Росії" [30]. Безперечно, головним фактором необхідності такого відокремлення був більшовицький режим в Росії. З'їзд також обрав головну крайову управу, формально незалежну від ЦК Партії народної свободи, яку очолив відомий київський правник, один з провідних діячів партії кадетів Д. Григорович-Барський.

На процес автономізації українських кадетів суттєвий вплив справив В.Вернадський. За його ініціативи ще у середині квітня у Полтаві, де він мешкав, місцевий комітет офіційно порвав з загальноросійською партією кадетів. Повідомляючи про це М.Василенка, академік В.Вернадський 17 квітня писав: «Треба б з'їхатися. Тут ми вважаємо необхідним створити окрему українську партію народної свободи з незалежним центральним комітетом у

Києві і новою платформою» [31]. В.Вернадський був одним із співголів київського зібрання і в щоденникові занотував: «Учора прийняли доповідь про конструкцію партії на Україні. Фактично самодостатня організація, але з'їзд боїться відділення і не йде так далеко, як Полтавський комітет» [32].

Керівництво ЦК скликало у свою чергу в Києві партійну конференцію кадетів, яка підтвердила незмінність курсу на відновлення єдиної Росії, а членам партії було заборонено вступати до урядових структур гетьманату, оскільки державна самостійність України партією не визнавалася. І все ж пропозиція засудити кадетів-міністрів не набрала достатньої кількості голосів. Лише у кінці червня ЦК висловив несхвалення з приводу їхньої участі в «організації влади, яка опирається на німецьку силу» [33].

У самій партії кадетів влітку 1918 р. велася полеміка з приводу ставлення до самостійності Української Держави. Один з її лідерів П.Мілюков у кінці травня прибув до Києва «шукати більш широких перспектив організації антибільшовицького руху». Він встановив контакти з німецькими військовими і дипломатами, цілком позитивно оцінював прихід до влади в Україні генерала П.Скоропадського, а на Дону – генерала П.Краснова. П.Мілюков з цього приводу писав: «І у тому і другому факті я побачив явище одного порядку – і явище позитивне – у тому розумінні, що і там і тут ми маємо справу з відродженням російської державності». Він вважав, що самостійність областей, які звільнилися від більшовизму раніше за Москву є неминучою перехідною стадією до відродження демократичної Росії [34].

Не дивлячись на відсутність у міністрів-кадетів твердих переконань у перспективності самостійної України, вони сумлінно працювали у відповідних сферах державного будівництва. Найбільш помітні і плідні результати були досягнуті у сфері національного освітньо-культурного будівництва. Політика міністерства освіти і мистецтва була вираженою і послідовною. Міністр М. Василенко – відомий учений, член ЦК партії кадетів намагався раціонально поєднувати українську та російську

ідентичності. Особливо рельєфно це проявилось у підходах до українізації, ставленні до російської мови. Зокрема, він зазначав: «Ні про яку насильницьку українізацію не може бути й мови. Я за своїми переконаннями абсолютно далекий від насильницьких методів у сфері культури» [35].

Вважаючи малоефективним адміністративний тиск у справі українізації освітньої галузі, М. Василенко намагався провести насамперед реформування нижчої початкової школи, де значна кількість учителів знали українську мову і вже були створені примірники відповідних підручників. Міністр видав спеціальний наказ, у якому наголошувалося: «не можна допустити ні одного кутка без української школи, нижча початкова школа для українського народу має бути обов'язково» [36].

Плануючи масове відкриття у 1918-1919 навчальному році українських шкіл, уряд законом від 2 червня виділив міністерству освіти 2 млн. 185 тис. крб. для організації літніх учительських курсів з українознавства [37]. Один з таких випусків курсантів у повному складі (близько 200 осіб) запросив до себе на обід гетьман. Вітаючи вчителів, він між іншим заявив, що Україна 250 років була під гнітом Росії. Це викликало значне обурення у місцевих російських колах [38].

1 серпня Рада Міністрів ухвалила закон про обов'язкове вивчення української мови і літератури, історії та географії України у всіх середніх школах (загальноосвітніх, професійних, комерційних, учительських семінаріях та інститутах). Він набував чинності з 1918-1919 навчального року [39].

З огляду на те, що викладацький склад і батьківські комітети багатьох гімназій і вищих шкіл виступали проти українізації, міністерство пішло шляхом утворення нових українських навчальних закладів. Зокрема, восени вже діяло близько 150 українських гімназій. З літа почалася організація українських державних університетів у Києві та Кам'янці-Подільському, а у жовтні відбулося їх урочисте відкриття. В установчих документах цих вузів зазначалося, що «викладавкою мовою в університеті є мова українська, проте в окремих випадках на прохання факультетів та з дозволу

міністра можливо читання лекцій і російською»[40].

Уряд встановив 20 стипендій (5-7 тис. крб.) для професорів та викладачів вузів з українською мовою навчання. Протягом двох років стипендіати мали скласти іспит на науковий ступінь або підготувати дисертацію. За окремим законом усі бажаючі отримали право подавати та захищати дисертації на здобуття наукових ступенів магістра і доктора українською мовою.

Оскільки міністерство освіти та мистецтва перебрало на себе значну частину функцій ліквідованих національних міністерств, то поряд з організацією українських освітніх закладів воно опікувалося й проблемами єврейських, польських і німецьких шкіл. Через міністерство велося фінансування літніх курсів для єврейських та польських учителів. Загалом у кінці 1918 р. в Україні діяло близько 2, 8 тис. єврейських початкових шкіл і 700 класів в українських або російських школах, функціонували технічні училища, учительські семінарії, працювали також 998 польських початкових та 39 середніх шкіл [41].

З належним розумінням гетьман, уряд поставилися до утворення Української академії наук. Завдяки державній підтримці, зусиллям міністра освіти М. Василенка, академіка В. Вернадського та інших науковців увінчалися успіхом. 14 листопада наказом Гетьмана П. Скоропадського були затверджені перші дванадцять академіків. Президентом УАН став видатний учений В. Вернадський [42].

Важливу роль в розвитку національної культури і мистецтва відіграло утворене у складі міністерства освіти Головне управління мистецтва, яке функціонувало на правах відомства, маючи окремий бюджет. Його очолив відомий український діяч, людина близька до гетьмана – Петро Дорошенко [43]. Уряд виділяв значні кошти на придбання для музеїв предметів національної старовини, охорону пам'яток історії і культури, підтримку театрів тощо. Саме в добу Гетьманату було створено Національну галерею мистецтв, Український історичний музей, Державний історичний архів, Українську національну бібліотеку, театр драми і опери, хорову капелу,

симфонічний оркестр та інші заклади культури. За ухвалами уряду під державну опіку було взято могилу Т. Шевченка у Каневі, офіційно відзначили ювілей композитора М. Лисенка, персональну пенсію отримала акторка М. Заньковецька.

На загальному фоні соціально-економічної реставрації дореволюційних відносин здобутки Української Держави в освітньо-культурній сфері видаються дещо парадоксальними. Хоч мають цілком логічне пояснення. По-перше, гетьманський уряд використав на працювання у цій царині попередньої влади; по-друге, мав зважати на критику з боку українських опозиційних партій щодо недостатньо твердої національної політики; по-третє, цього домагалися німці, побоюючись посилення проросійського курсу гетьманського правління. І нарешті, це поміркована, але послідовна політика українізації, провідниками якої були урядовці М. Василенко, П. Дорошенко, В. Науменко та інші.

Початок розпаду Четверного союзу, прогнозована поразка Німеччини у Світовій війні і перемога Антанти реанімували у свідомості кадетів надію на відновлення Великої Росії. 17 жовтня 1918 р., побоюючись радикалізації самостійницького курсу гетьмана, десять міністрів-кадетів подали прем'єру Ф. Лизогубу записку, в якій задекларували свої погляди на майбутнє України. Вони зводилися до бажання „бачити своє благополуччя в благополуччі інших російських держав і зокрема Великої Росії”. Фактично йшлося про федерування України з іншими частинами небільшовицької Росії для “скинення більшовицького ярма і зміцнення державності на всій протяжності колишньої Російської імперії” [44]. Ця політична позиція міністрів-кадетів довела, що визнання самостійності України для них було ситуативним, як необхідний етап до федеративної парламентської чи монархічної Росії. У кризовій ситуації в їхній роздвоєній свідомості гору взяв русофільський вектор.

Прикметно, що вже 20 жовтня Головний комітет партії кадетів в Україні за участю П. Мілюкова цілком солідаризувався з позицією десяти міністрів. У резолюції зазначалося, що з огляду на “близьке об'єднання Росії на нових

основах” перебування кадетів у кабінеті міністрів є недопустимим.

Та пройшло кілька тижнів і вже сам П. Скоропадський у середині листопада проголосив курс на федерацію з небільшовицькою Росією. В гетьманській грамоті наголошувалося, що Україні «першій належить виступити у справі утворення всеросійської федерації, якої кінцевою метою буде відродження Великої Росії» [45]. Це був найбільш суперечливий крок глави Української Держави за весь нетривалий час її функціонування. Він був детермінований низкою надзвичайно складних факторів міжнародного і внутрішнього характеру. І по суті означав відмову від державної самостійності України. На нашу думку, крім несприятливого збігу обставин, федераційна грамота була уможливлена роздвоєною лояльністю П.Скоропадського, в якій співіснували українські і російські ментальні засади. Останні у конкретній ситуації взяли гору і навіть диктували колишньому царському аристократові потребу очолити рух за відновлення Росії.

Відповідно до цих завдань гетьман 14 листопада сформував й новий уряд. До його складу увійшли лише діячі правих, проросійських поглядів. Прем'єром став кадет С.Гербель – херсонський поміщик, колишній царський чиновник, гофмейстер. Вже наступного дня в інтерв'ю кореспондентові газети “Вечер” він задекларував програму нового уряду, визначивши найголовнішим завданням вперту і дружню роботу над відтворенням Великої Росії. Саме в цьому й полягала суть змін в уряді і віднині всі помисли повинні бути спрямовані саме у цей бік. Голова уряду наголосив, що настав час здійснення ідеї, до якої ми прагнемо давно, але розпочати реальне втілення з'явилася нагода лише тепер.

Міністри-кадети А. Ржепецький, Г. Афанасьєв, С. Мерінг та інші отримали можливість відкрито демонструвати свої антантофільські симпатії, вбачаючи у приході до України союзницьких військ не тільки можливість відновлення Росії, а й власний порятунок. Проте надія на Антанту, як і попередня ставка на Четвертий союз, не справдилася.

В умовах масового антигетьманського повстання, організованого Директорією, у владного режиму не виявилось внутрішніх захисних сил. Спроба гетьмана зіпертися на російське офіцерство завершилася невдачею. П.Скоропадський був змушений 14 грудня 1918 р. зрестися посади.

Отже, державне утворення у формі Гетьманату, яке постало в Україні після квітневого перевороту 1918 р., потребувало кардинальної зміни правлячої еліти, особливо її вищого ешелону. Формування персонального складу Ради Міністрів забезпечило прихід у владу етнічних українців, нащадків української шляхти, які здебільшого сповідували територіальний патріотизм і ліберально-консервативні цінності. Ще до революції частина з них не сприйняла радикалізм як російських соціалістів, так й промонархічних об'єднань, знаходячи своє місце в лавах ліберальних партій, типу кадетів. Це діячі з роздвоєною лояльністю, для яких будівництво української держави було невідривно від загальноросійського контексту. Керівники місцевої адміністрації – губернські та повітові старости, призначені в основному з кола поміщиків, були людьми далекими від усвідомлення необхідності національної державності, вбачали у ній загрозу своїм власницьким інтересам і тяжіли до відновлення єдиної Росії.

Джерела та література

1. Державний вістник. – 1918. – 16 травня
2. Там само.
3. Український консерватизм і гетьманський рух: історія, ідеологія, політика. – 2000. – №1. – С.208.
4. Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. – Київ – Філадельфія, 1995. – С.165.
5. Вороненко В., Кістерська Л., Матвеева Л., Усенко І. Микола Прокопович Василенко. – К., 1991. – С.120.
6. Зеньковский В., протоирей. Пять месяцев у власти (15 мая – 19 октября 1918 г.): Воспоминания. – М., 1995. – С.11.

7. Там само.
8. Скоропадський П. Спогади. – С.128.
9. Там само. – С.48.
10. Там само. – С.165.
11. Там само. – С.165-166.
12. Там само. – С.169.
13. Там само. – С.169.
14. Там само. – С.129.
15. Там само. – С. 123.
16. Там само. – С. 124.
17. Там само. – С.133-134.
18. Там само. – С.183.
19. Там само. – С.132.
20. Державний вістник. – 1918. – 16 травня.
21. Скоропадський П. Спогади.. – С.213.
22. Чикаленко Є. Щоденник. – Т.2.1918-1919. – К.,2004. – С.38-41.
23. Пиріг Р. Гетьманат Павла Скоропадського: між Німеччиною і Росією. – К., 2008. – С.71.
24. Там само. – С.87.
25. Скоропадський П. Спогади. – С.387.
26. Там само.
27. Папакін Г. Павло Скоропадський: патріот, державотворець, людина. Історико-архівні нариси. – С.27; ЦДАВО України. – Ф.4547. – Оп. 1. – Спр.1. – Арк. 146
28. Дорошенко Д. Вказ. праця. – С.32-33.
29. Чикаленко Є. Щоденник. – Т.2. – С.37
30. Дорошенко Д. Вказ. праця. – С.32-33; Киевская мысль. – 1918. – 12 травня.
31. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. – Ф. 452. – Оп. 1. – Спр.20. – Арк.7-8.
32. Вернадский В. Дневники. 1917-1921. – К., 1994. – С. 83
33. Деникин А. Очерки русской смуты. – С.54.
34. Милуков П. Дневник. 1918-1924. – С.30.
35. Вороненко В., Кістерська Л., Матвеева Л., Усенко І. Микола Прокопович Василенко. – К.,1991. – С. 140.
36. Державний вістник. – 1918. – 6 вересня.
37. Там само. – 9 червня.
38. Скоропадський П. Спогади. – С. 230 – 231.
39. Державний вістник. – 1918 – 8 серпня.
40. Там само. – 29 серпня.
41. Устименко В. Етнонаціональна політика як фактор державотворення в Україні (1917-1920 рр.). – К., 2010. – С.88.
42. Державний вістник. – 1918. – 22 листопада.
43. ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 54.
44. Киевская мысль. – 1918. – 18 жовтня.
45. Державний вістник. – 1918. – 16 листопада.

Руслан Пыриг

Проблемы национальной идентификации правящей элиты Украинской Державы 1918 года

В статье на примере членов правительства анализируются проблемы национальной идентификации Гетманата Павла Скоропадского. Освещается влияние этнического и социального происхождения, партийной принадлежности, российского имперского наследия на осознание министрами собственной роли в строительстве самостоятельного государства или транзитного образования на пути восстановления Великой России.

Ключевые слова: Украинская Держава, Гетманат, Павел Скоропадский, правящая элита, национальная идентификация, министры.

Ruslan Pyrih

Problems of Ruling Elite's National Identification of Ukrainian State in 1918-ies

Researching the activity of governmental officials, the problems of national ruling elite's identification of Pavlo Skoropadsky's government (Hetmanat) have been analyzed in the article. There have been illustrated how ethnical and social origin, party membership, Russian Imperia heritage influenced the ministers' awareness of their own role in constructing an independent state or a transient formation towards renovating Great Russia.

Key words: Ukrainian State, Hetmanat (government), Pavlo Skoropadsky, ruling elite, national identification, ministers.